

УДК 342.951:351.

МІЖНАРОДНЕ МИТНЕ ПРАВО ТА СИСТЕМА ЙОГО ДЖЕРЕЛ INTERNATIONAL CUSTOM LAW AND SYSTEM OF ITS SOURCES

Русских Т.В.,

*аспірант кафедри митного та морського права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Стаття присвячена висвітленню питань, пов'язаних із встановленням сутності міжнародного митного права. На основі аналізу наукових підходів та нормативно-правового матеріалу запропоновано визначення міжнародного митного права. Акцентовано увагу на системі джерел міжнародного митного права та її особливостях.

Ключові слова: міжнародне митне право, правова природа, джерела права, система, ієрархія.

Статья посвящена освещению вопросов, связанных с установлением сущности международного таможенного права. На основе анализа научных подходов и нормативно-правового материала предложено определение международного таможенного права. Акцентировано внимание на системе источников международного таможенного права и ее особенностях.

Ключевые слова: международное таможенное право, правовая природа, источники права, система, иерархия.

The article is devoted to highlighting of issues related to the establishment essence of international customs law. Based on the analysis of scientific approaches and legal material proposed definition of international customs law. The attention is focused on the customs source system of international law and its features.

Key words: international customs law, legal nature, sources of law, system, hierarchy.

Постановка проблеми. Здійснення державної митної справи безпосередньо пов'язано з переміщенням через митний кордон, при цьому регулювання митних відносин неможливо здійснювати ізольовано від загальноновизначених міжнародних стандартів. Національне митне законодавство слідує принципам міжнародного митного права та тенденціям, що формуються. Використання правильної термінології опосередковує достовірність наукових тверджень. Саме тому важливим видається встановлення генезису міжнародного митного права. Твердження, що міжнародне митне право є галуззю міжнародного права, викликає низку суперечностей та доповнень і в наш час. Говорячи про міжнародне митне право як повноцінну галузь права, науковці чітко відмічають коло суспільних відносин, яке воно регулює. І навпаки, при запереченні самостійності цієї галузі розширюються або звужуються, втрачають межі ті суспільні відносини, які ним регулюються.

Стан дослідження. У вітчизняній і зарубіжній юридичній літературі значна увага приділялася нормам міжнародного митного права та їхній ролі у регулюванні митних відносин. У різний період міжнародне митне право та його джерела були об'єктом досліджень таких учених, як: І.Г. Бережнюк, К.Г. Борисов, Б.Н. Габрічідзе, С.В. Ківалов, Б.А. Кормич,

І.І. Лукашук, Р.М. Халафян та низки інших. Проте на теперішній час відсутнє теоретичне дослідження сутності міжнародного митного права в умовах сьогодення. Саме тому метою статті є встановлення правової природи міжнародного митного права та виділення системи його джерел.

Виклад основного матеріалу. На думку Б.Н. Габрічідзе та А.Г. Чернявського, міжнародне митне право необхідно вважати самостійною галуззю міжнародного права. Це обумовлено такими положеннями: специфіка об'єкта регулювання – міждержавні митні відносини та зв'язки; особливості джерел права у галузі міжнародних митних відносин та засобів створення таких джерел; обсяг, що постійно розширюється, а по суті, диверсифікація правового регулювання міждержавних митних відносин; зацікавленість міжнародного співтовариства у подальшому розвитку співпраці в митній сфері, що сприяє появі усе більшої кількості правових норм і формуванню міжнародного митного права як галузі загального міжнародного права [4, с. 505].

Існують протилежні думки про сутність міжнародного митного права. Так, на думку І.І. Лукашук, міжнародне митне право потрібно розглядати як підгалузь міжнародного адміністративного права, так як норми міжнародного адміністративного права це

норми внутрішнього права міжнародних організацій, що мають специфічну обов'язкову силу, необхідну для регулювання внутрішньо-організаційної діяльності [7, с. 90].

Митне право регулює відносини, які включають зовнішньоторгівельні зв'язки з іншими державами, що опосередковує певні стандарти цього регулювання. Вплив законодавства одних держав на інші безпосередньо призводить до вироблення одноманітного порядку проходження митних процедур, тим самим до спрощення регулювання цієї діяльності. Міжнародне право з моменту своєї появи було покликано регулювати торговельні відносини між державами. З плином часу предмети торгівлі змінилися, а отже змінилися і способи її регулювання. Митна справа включає низку складових, які не можна назвати торговим правом. Відносини, які її складають, утворюють своєрідний масив, який потребує адекватного правового регулювання. Національне митне право постійно розвивається відповідно до стандартів, які прийняті більшістю розвинутих країн світу. Це не є штучним процесом чи просто імплементацією норм. Це необхідність, адже ізолювавши свої кордони від інших держав, припинивши ведення торгівлі та здійснення економічної діяльності з ними, врешті, проблеми з переміщенням осіб – усе це призведе до краху держави. Тому величезне значення в митному регулюванні відіграє право, яке певним чином групує правові норми різних держав, виділяє пріоритетні напрями розвитку, встановлює механізми введення новел та рекомендації щодо легітимності цього процесу. Таким правом є міжнародне митне право. І говорити про його відсутність або включати в іншу галузь міжнародного права є, щонайменше, необгрунтовано та недоцільно.

Єдиного підходу до визначення міжнародного митного права немає. Наприклад, в юридичних словниках міжнародне митне право визначено як сукупність міжнародно-правових норм і принципів (зобов'язань і правил), встановлених між державами і (або) міжнародними організаціями на договірній основі, регулюючих відносини у сфері міжнародної співпраці по митних питаннях [11].

На думку К.Г. Борисова, міжнародне митне право – це узагальнені правила і зобов'язання держав світової спільноти, норми і принципи з регулювання стосунків в організації митного контролю: за переміщенням через їх митні кордони предметів, товарів, фізичних осіб, послуг і капіталів; з встановлення і уніфікації митних тарифів, що діють на створених державами єдиних митних територіях у рамках митних союзів і митних зон; за умовами стягнення мита і митних зборів та встановлення рівня митних ставок; з проведення спільних заходів щодо боротьби з контрабандою, зміцнення економічної безпеки держав, втілення у життя принципу митного роззброєння [2, с. 616].

На думку К.А. Бекашева та Є.Г. Моїсеєва, міжнародне митне право являє собою систему принципів та норм, які регулюють відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного митного права у сфері митної справи [3, с. 135].

Виходячи із вищезазначеного, можна визначити міжнародне митне право як самостійну комплексну галузь права, яка регулює суспільні відносини між суб'єктами міжнародного права, які виникають у процесі їх співпраці з питань митного характеру. Словосполучення «питання митного характеру» як характеристика сукупність суспільних відносин означає все, що входить в доктринальне вітчизняне поняття митної справи, а також взаємообумовлючі сфери буття.

Взаємообумовлюючою частиною суспільних відносин, які є предметом міжнародного митного права, виступає міжнародне співробітництво. У держави і суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності є свої інтереси в митній сфері, які переважно не збігаються. Чим менша суперечливість реалізації цих інтересів у митній сфері, тим розвиненішою вважається митна справа.

Суспільні відносини, які складають предмет міжнародного митного права, регулюються на основі визначених джерел міжнародного права. Особливістю розгляду міжнародно-правових джерел є те, що предмет їх розгляду – це одночасно декілька напрямів митної діяльності. Деякі міжнародні акти мають комплексний характер, тобто визначають загальні підходи до формування, реалізації та розвитку митного законодавства й митної справи. Важливе питання, насамперед, про визначення підходу до розкриття сутності й визначення напрямів використання положень цих нормативно-правових актів у практичній діяльності.

Розглядаючи категорії та поняття, що характеризують міжнародне право, необхідно враховувати факт відсутності їх однозначного тлумачення. У даному випадку це обумовлено не просто галузю права чи поглядами науковців, а й взагалі підходами, які використовуються для встановлення сутності права та його інститутів різними правовими системами. Міжнародне право характеризується низкою ознак, які відрізняють його від національного права, серед них і особливості джерел міжнародного права. Вбачається доцільним визначити, що взагалі являє собою система джерел міжнародного права, які особливості притаманні її складовим.

Порівняно з внутрішнім правом у міжнародному спостерігається відсутність класичної законодавчої, судової та виконавчої влади. Тут немає єдиного органу, який уповноважений створювати правові норми, котрі були б обов'язкові для усіх суб'єктів міжнародного права, а також відповідної системи судів, наділених юрисдикційними повноваженнями щодо вказаних суб'єктів без чітко вираженої на те їхньої згоди [9, с. 437]. Тобто, говорячи про джерела міжнародного права, не можна надавати їм властивих для національного права характеристик. Адже така помилка призводить до необгрунтованого підходу до їхнього змісту та функціонального призначення. Аспекти, пов'язані з визначенням джерел міжнародного права, мають для міжнародного співтовариства непереоціненний науковий інтерес.

Представники різних правових шкіл тривалий час досліджували сутність джерел міжнародного права. Історичні передумови формування сучасної системи джерел міжнародного права обумовлюються визначеними тенденціями. Одні джерела з'явилися, розвивали міжнародне право і, в результаті докорінних змін в міжнародних відносинах, припинили виконання функції джерела міжнародного права (рішення вселенських церковних соборів). Інші залишаються характерним джерелом міжнародного права протягом усієї історії його розвитку (звичай міжнародного права).

На думку О.В. Задорожного, В.Г. Буткевича, В.В. Мицик, історія розвитку науки міжнародного права у галузі джерел права проходила між двома категоричними точками зору:

– термін «джерело міжнародного права» надуманий, двозначний і розпливчастий. Застосовувати його у системі, де приймаються обов'язкові рішення, небезпечно у першу чергу для функціонування самої системи;

– джерело міжнародного права – це будь-який аргумент, що використовується в міжнародних домаганнях для підтвердження існування певного правила чи норми [5].

Беручи за основу такий підхід, джерела міжнародного права уявляються як певне невизначене явище, яке і дотепер не набуло визначеного тлумачення. Категорія джерела міжнародного права – не абстрактне явище. Хоча не вироблено єдиного підходу до необгрунтовано систему джерел міжнародного права, проте більшість дослідників із різних країн погоджуються з природою джерел міжнародного права, визначеним рухом їхнього розвитку та факторів, які на це впливають, а також з переліком елементів системи джерел міжнародного права. Стверджувати, що джерела міжнародного права – явище абстрактне або ж занадто узагальнювати його, недоцільно та суперечить будь-яким правилам наукового пізнання.

Система джерел міжнародного права являє собою сукупність формально визначених правил та стандартів, які взаємопов'язані між собою та спрямовані на однотипне врегулювання суспільних відносин і забезпечуються волею та згодою суверенних держав.

Що саме відносити до системи джерел міжнародного права, знову ж таки залежить від низки підстав типу: правова система, правова школа, визначений дослідник тощо. Охопити усі ці фактори неможливо, але можна виділити конкретні тенденції та відповідні точки, тим самим сформулювати підходи до системи джерел права. Відповідно до п. 1 ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН, до джерел міжнародного права належать:

а) міжнародні конвенції, як загальні, так і спеціальні, що встановлюють правила, безперечно визнані державами, які є сторонами спору;

б) міжнародний звичай як доказ загальної практики, визнаної в якості правової норми;

в) загальні принципи права, визнані цивілізованими націями;

г) із застереженням, зазначеним у ст. 59, судові рішення та доктрини найкваліфікованіших фахівців з

публічного права різних націй у якості допоміжного засобу для визначення правових норм [1].

Сучасне міжнародне право не встановлює точного переліку джерел міжнародного права, а також їх ієрархії. Як вірно зазначають Л.Д. Тимченко і В.П. Кононенко, положення цієї норми зазвичай сприймається як таке, що встановлює перелік джерел міжнародного права, який, однак, не є загальнообов'язковим: з огляду на специфіку міжнародного права і процесу створення його норм, немає визнаного усіма суб'єктами міжнародного права будь-якого правового акта, яким би встановлювався перелік цих джерел та їхнє визначення. Його можна вважати відправною точкою при розгляді питання щодо джерел міжнародного права [8].

Думка про найвищу юридичну силу міжнародних договорів також є невдалою, адже міжнародне право не можна звести виключно до цього джерела. На думку О.В. Київець, варто шукати той елемент, який зможе повернути міжнародному праву повагу як найефективнішому регулятору відносин між державами. Ним може стати *opinio juris* – класичний елемент міжнародного звичаю, який свідчить про визнання суб'єктом за правилом поведінки обов'язкового характеру. Таким чином, можна буде змістити наголос із форми існування норми на її нормативність. Від того, як ми розуміємо нормативність джерела, залежить розуміння нормативності усієї системи. Якщо для джерел національного права категорія нормативності не є сумнівною, то для джерел міжнародного права ця категорія є відносною, причому сама нормативність є абсолютною, якщо мова йде про категорію принципів міжнародного права не залежно від форми їх закріплення, та відносною, якщо мова йде про договір та звичай. Щодо договору, ця відносність є об'єктивною, оскільки існує чіткий намір сторін щодо обов'язковості такого договору саме для них, однак така нормативність об'єктивно виражається у формі підписання, ратифікації, приєднання або в інший спосіб, обумовлений сторонами. Складніше із нормативністю міжнародних звичаїв, оскільки нормативність у даному випадку є не просто відносною. Така відносність має подвійний характер: об'єктивний (практика) та суб'єктивний (*opinio juris*), причому об'єктивний та суб'єктивний елементи мають збігатися, оскільки без цього збігу нормативність звичаю не виникає. Нормативність міжнародного права у сучасному його розумінні є вертикальною, оскільки в її основі знаходяться норми *ius cogens*. Це не означає, що до виникнення імперативної норми ознак нормативності не існувало взагалі, вона існувала у вигляді горизонтальної нормативності. Звичайно, і горизонтальна, і вертикальна нормативність взаємопов'язані між собою і не існують одна поза одною [6, с. 19].

Питання про ієрархію джерел міжнародного права опосередковує такі положення.

По-перше, основні джерела міжнародного права (насамперед, договір та звичай) є рівноправними і не мають пріоритету один до одного.

По-друге, норми міжнародного права, які містяться в одному джерелі, можуть змінювати норми,

що містяться в іншому джерелі. Так, наприклад, у взаємних стосунках певних сторін договірна норма може змінити звичаєву норму, а норма звичаєва може змінити договірну норму.

По-третє, в рамках міжнародного права вищу юридичну силу мають норми *jus cogens* (імперативні норми).

По-четверте, колізії між нормами міжнародного права, які походять з різних джерел, вирішуються за допомогою спеціальних колізійних норм (наприклад, таких як *lex specialis derogat legi generali* та *lex posteriori derogat legi priori*).

По-п'яте, хоча ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН і не встановлює ієрархії джерел міжнародного права, її перелік віддзеркалює лише певну практичну черговість застосування джерел міжнародного права з огляду на ступінь їхньої визначеності [10].

Висновки. Виходячи із вищезазначеного стає очевидним, що система джерел міжнародного права опосередковується рівнем розвитку суспільних

відносин, побудовою та функціонуванням єдиних міжнародних та міждержавних утворень, створенням єдиних підходів до вирішення різних проблем правового характеру. Усе це свідчить про подвійну природу сучасного етапу розвитку системи джерел міжнародного права. З одного боку, спостерігається постійне зближення правових систем та спрямування до поглинання міжнародним правом національного, а з іншого – стримування державами процесів інтеграції з метою збереження власного суверенітету. У будь-якому разі на даний момент до системи джерел міжнародного права входять:

1. Міжнародні конвенції та договори.
2. Міжнародний звичай, визнаний як правова норма.
3. Загальнолюдські принципи права.
4. Судові рішення та доктрини найбільш кваліфікованих фахівців із міжнародного права.
5. Норми м'якого права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Статут ООН і Статут Міжнародного Суду: міжнародний документ від 26.06.1945 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
2. Борисов К.Г. Международное таможенное право : учеб. пособие / К.Г. Борисов. – Москва, 2001. – 616 с.
3. Бекяшев К.А. Таможенное право : учеб. пособие / К.А. Бекяшев, Е.Г. Моисеев. – М. : Проспект, 2003. – 184 с.
4. Габричидзе Б.Н. Курс таможенного права Российской Федерации : учеб. для вузов. В 3 ч. / Б.Н. Габричидзе, А.Г. Чернявский. – М. : Дело и Сервис, 2002. – 528 с.
5. Задорожній О.В., Буткевич В.Г., Мицик В.В. Конспект лекцій з основ теорії міжнародного права [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://iir-mp.narod.ru/books/jpl/konspekt.pdf>.
6. Київець О.В. Сучасне міжнародне право: проблеми ефективності системи через призму джерел міжнародного права // Право і безпека. – 2010. – № 2. – Ст. 15-19.
7. Лукашук И.И. Международное право. Особенная часть : учебник / И.И. Лукашук. – М. : БЕК, 1997. – 390 с.
8. Міжнародне право : підручник / Л.Д. Тимченко, В.П. Кононенко. – К. : Знання, 2012. – 631 с. – (Вища освіта XXI століття) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://pidruchniki.com/component/option,com>.
9. Международное право : учебник [для специальности «Юриспруденция»] / Ашавский Б.М., Бирюков М.М., Бордунов В.Д. и др.] ; под ред. А.А. Ковалева, С.В. Черниченко ; Дипломат. акад. МИД Рос. Федерации. – Москва : Омега-Л, 2006. – 831 с.
10. Мережко О. Теорія джерел міжнародного права [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id101>.
11. Словник міжнародного права [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://subject.com.ua/pravo/dict/631.html>.